

Józef Porayski-Pomsta

Uniwersytet Warszawski / Towarzystwo Kultury Języka

j.porayski-pomsta@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-0524-8668

**STANISŁAW DUBISZ, JĘZYK PISM JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO,
DOM WYDAWNICZY „ELIPSA”, WARSZAWA 2023, SS. 268**

Nakładem Centrum Badań nad Kulturą Warszawy Uniwersytetu Warszawskiego ukazało się pod koniec ubiegłego roku (2023) interesujące i ważne opracowanie autorstwa Profesora Stanisława Dubisza pt. *Język pism Józefa Piłsudskiego*. Publikacja obszerna, licząca 268 stron, prezentuje wyniki analizy języka pism Naczelnika Państwa i Marszałka Polski, wybitnego polityka, którego rola w walce o odzyskanie przez Polskę w 1918 roku niepodległości i kształtu politycznego II Rzeczypospolitej nie podlega żadnej kwestii. Można by więc oczekiwać, że literatura poświęcona językowi Piłsudskiego, o którego barwności i dosadności wiele się słyszało w przekazie ustnym, będzie obszerna i bogata. Jest to jednak – jak wynika z jej przeglądu w omawianym dziele (s. 29) – mylne mniemanie: literatura ta ogranicza się do jednej monografii i kilku okolicznościowych artykułów. Omawiana praca jest zatem ważnym i potrzebnym uzupełnieniem, choć – jak zaznacza jej autor w *Zakończeniu i wnioskach końcowych* – stanowi tylko naukowy rekonesans.

Stanisław Dubisz swoją analizę języka pism Piłsudskiego oparł na wydaniu reprintowym (Agencja Wydawnicza i Reklamowa „Akces”, Warszawa 2015) 10-tomowej edycji *Pism zbiorowych. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, opublikowanych w latach 1937–1938 w Warszawie nakładem Instytutu Józefa Piłsudskiego. *Pisma zbiorowe...* zawierają wyłącznie teksty wcześniej opublikowane – redaktorzy edycji zamieścili w zbiorze pierwodruki pism – a zatem zostały one zapewne poddane uprzednio opracowaniu redakcyjnemu¹. To dlatego – pisze S. Dubisz – „[...] tekst *Pism zbiorowych...* nie może być traktowany jako zapis idiolektu (języka osobniczego) Józefa Piłsudskiego [...], ale niewątpliwie należy ten tekst traktować jako zapis myśli w formie zbliżonej do oryginalnej, a zmodyfikowanej przez współczesnych mu użytkowników polszczyzny [redaktorów – dopis. mój: JPP]” (s. 15). Język ten odzwierciedla końcowy okres rozwoju języka polskiego doby nowopolskiej i prezentuje – pisze Stanisław

---

¹ Trudno w sposób jednoznaczny stwierdzić, w jakim stopniu poszczególni redaktorzy ingerowali w teksty Józefa Piłsudskiego. Można przypuszczać, że w wielu przypadkach, np. dotyczy to publikacji w „Robotniku” redagowanym przez Piłsudskiego, w stopniu niewielkim. Niemniej należy pamiętać, że przełom XIX i XX wieku był okresem wzmożonych prac nad standaryzacją języka polskiego, zwłaszcza w zakresie ortografii i morfologii, okresem walki o poprawność językową (ponad zaborami), co niewątpliwie miało wpływ na ostateczny kształt pierwodruków (por. np. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*. Tom I. *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice 1986).

Dubisz – „[...] tę odmianę ówczesnej polszczyzny ogólnej, która charakteryzowała «warstwę ludzi piszących i myślących», a zatem odmianę, która w literaturze przedmiotu znajduje takie określenie jak *język literacki, kulturalny, inteligentny*” (s. 16). Uwagi te z kolei prowadzą autora publikacji do wniosku, „[...] że opis polszczyzny *Pism zbiorowych...* może być podstawą uogólnień na temat kształtu polszczyzny na przełomie XIX i XX w. oraz w 20-leciu międzywojennym” (s. 16). Okres ten jest szczególnie ważny dla rozwoju polszczyzny. To właśnie wtedy – pisze Irena Bajerowa we *Wstępie* do swojego trzytomowego dzieła *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*² – mimo wybitnie niesprzyjających czynników zewnętrznych (podział Polski między trzech zaborców i odmawianie Polakom prawa do używania języka narodowego) polska społeczność „[...] dojrzewała i formowała się w naród już nowoczesny, konstituowała budowę wspólnej jednolitej kultury, tworzyła wspańiałe dzieła literatury i sztuki. Badacz lingwista zadaje tu sobie pytanie, jak doszło do integracji języka – mimo niewoli i podziału na trzy zaborcy” (s. 7–8).

Praca Stanisława Dubisza to opracowanie z historii języka polskiego. Przedmiotem zainteresowania autora jest – powtórzmy – język pism Józefa Piłsudskiego, który stanowi przykład realizacji polszczyzny z lat 1885–1935. Autor analizuje ten język z zamiarem ukazania różnic między nim a językiem współczesnym, tj. językiem pierwszego dwudziestolecia XXI wieku. Analiza – ilościowa i jakościowa – obejmuje warstwy systemu językowego: fonetyczno-graficzną, fleksyjną, składniową, słowotwórczą, leksykalną i retoryczno-stylistyczną, to jest wszystkie te warstwy, które występują w tekstach Piłsudskiego. Swoją analizę oparł Dubisz na obszernych próbkach tekstów znajdujących się w całym 10-tomowym zbiorze, co – jak skrupulatnie wylicza na ss. 16–21 – stanowi 28% całości (760 ss. na ogólną liczbę 2703 ss.) wybranych całych tekstów różnej wielkości (od 150 stron druku do kilku wersów) i wszystkich występujących w zbiorze gatunków wypowiedzi: urzędowych (podanie, rozkaz, list, sprawozdanie), prasowych (artykuł, korespondencja, wywiad), dydaktycznych (wykład, odczyt), artystycznych (felieton wspomnieniowy, wspomnienie), naukowych (esej historyczny, traktat z zakresu doktryny wojennej), retorycznych (okolicznościowych: mowa/przemówienie, toast, aforyzm, dedykacja; politycznych: mowa/przemówienie, odezwa). Już samo wyliczenie form poddanych analizie pozwala ocenić tę próbę jako reprezentatywną dla całości *Pism zbiorowych...* Jednocześnie wielość i różnorodność wypowiedzi tam opublikowanych wskazuje na potencjał intelektualny oraz sprawność językową Piłsudskiego na różnych poziomach i w różnych zakresach, co też uzasadnia zaliczenie go przez Stanisława Dubisza do *warstwy ludzi piszących i myślących*.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów oraz wstępu, zakończenia i posłowie. Całość uzupełniają: bibliografia, streszczenie w języku polskim i angielskim oraz wykaz skrótów i oznaczeń.

Rozdział I: *Założenia teoretyczne i zasady opisu* (ss. 13–31) prezentuje charakterystykę źródeł, opis próby materiałowej oraz omówienie gatunków tekstowych występujących

² Ibidem. Przytoczona uwaga odnosi się do całego wieku XIX. Należy przypomnieć, że monografia I. Bajerowej składa się z następujących tomów: I. *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, 1986; II. *Fleksja*, 1992; III. *Składnia. Synteza*, 2000. Całość została wydana nakładem Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

w analizowanym zbiorze pism. W rozdziale tym znajduje się też syntetyczna charakterystyka okresu 1885–1935 w dziejach polszczyzny oraz ogólny opis właściwości języka pism Józefa Piłsudskiego. Całość zamyka opis postępowania analitycznego, co zostało już wyżej przedstawione.

W rozdziale II: *Duże formy narracyjne pism Józefa Piłsudskiego* (ss. 33–105) zanalizowano teksty z lat 1903–1924 zamieszczone w *Pismach zbiorowych...*, czyli – zgodnie z przyjętą przez S. Dubisza periodyzacją twórczości Piłsudskiego – z drugiego okresu tej twórczości. Teksty te to: 1. *Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim. Fakty i wrażenia z ostatnich lat dziesięciu* – pierwsza część planowanego cyklu felietonowo-wspomnieniowego pt. *Bibuła*, opublikowanego w krakowskim organie codziennym Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska „Naprzód” w 1903 roku; 2. *Zadania praktyczne rewolucji w zaborze rosyjskim* – pierwotnie tekst wykładu, wygłoszonego przez Józefa Piłsudskiego najprawdopodobniej w 1909 roku dla członków Szkół Bojowych PPS i zanotowanego przez Leona Wasilewskiego; tekst opublikowany w 1910 r. w „Robotniku”; 3. *22 stycznia 1863* – rodzaj eseju historycznego, w którym Piłsudski łączy analizę historyczną z rozważaniami na temat doktryny wojskowej powstania styczniowego; opublikowany w Poznaniu w 1914 roku jako I tom serii wydawniczej pt. *Boje polskie*, redagowanej przez Mariana Kukiela; 4. *Moje pierwsze boje* – tekst o charakterze wspomnieniowym, trzyczęściowy, zawiera opis przeżyć autora podczas walk prowadzonych przez oddział dowodzony przez niego w 1914 roku; pierwsza publikacja – 1925 rok; 5. *Rok 1920* – najobszerniejszy tekst Piłsudskiego, który powstał i został opublikowany w 1924 roku: jest to odpowiedź na krytykę osoby i działalności Naczelnika Państwa wyrażaną przez jego przeciwników politycznych i jednocześnie traktat z zakresu doktryny wojskowej i psychologii wojny oraz esej propagandowo-dydaktyczny.

Teksty powyższe zostały zanalizowane według porządku: 1) krótka notka informująca o okolicznościach powstania tekstu, miejscu i czasie pierwodruku, tematyce oraz gatunku tekstowym; 2) analiza formalnogramatyczna w zakresie: a) grafo-fonetyki, b) fleksji, c) składni, d) słowotwórstwa; 3) analiza słownictwa; 4) analiza retoryczno-stylistyczna. Wyniki analizy zostały przedstawione w sposób wzorowy: szczegółowo i skrupulatnie, a jednocześnie w sposób uporządkowany, co sprawia, że mimo bogactwa informacji są jasne i przejrzyste. Na końcu każdej części analizy znajdują się uwagi o charakterze syntezującym.

Rozdział II zamyka zestawienie cech językowych autorskiego idiolektu pisarskiego Józefa Piłsudskiego występujących w analizowanych tekstach. Sporządzone w zasadzie według tego samego porządku, który został uprzednio zastosowany w analizie poszczególnych tekstów, obejmuje cechy reprezentatywne dla tego idiolektu, opisane w porządku: 1. *Cechy o zasięgu ogólnopolskim*, 2. *Regionalne cechy północnokresowe*, 3. *Autorskie innowacje idiolektalne*. Podobnie jak w całym rozdziale panuje tu niemal surowy ład, autorskie cechy idiolektalne Piłsudskiego zostały zaś nie tylko zestawione, lecz także policzone i zaprezentowane w postaci tabelarycznej.

W rozdziale III: *Gramatyczna i retoryczno-stylistyczna warstwa tekstu pism Józefa Piłsudskiego* (ss. 107–144) zaprezentowano materiał językowy gramatyczny i retoryczno-stylistyczny wraz z cechami graficzno-fonetycznymi z całej 760-stronicowej próby. Materiał ten przedstawiono według porządku warstw strukturalnych systemu językowego i tekstu: grafo-fonetyka, fleksja, składnia, słowotwórstwo, leksyka, retoryka i stylistyka, i w porządku chro-

nologicznym (zgodnie z tym występującym w *Pismach zbiorowych...*), tj. w taki sposób, by pokazać zróżnicowanie jakościowe cech językowych tekstów Józefa Piłsudskiego oraz ich zmienność w czasie. Całość rozdziału zamyka opis autorskiego idiolektu pisarskiego Józefa Piłsudskiego, w którym znajdujemy zbiorczy wykaz cech tego idiolektu w podziale na cechy: o zasięgu ogólnopolskim, regionalne cechy północnokresowe i autorskie innowacje idiolektalne. Analiza – skrupulatna, dokładna i znakomicie udokumentowana – w zakresie wszystkich warstw językowych i retoryczno-stylistycznych występujących w *Pismach zbiorowych...* wykazała, że idiolekt pisarski Piłsudskiego „[...] stanowi przykład realizacji polszczyzny ogólnej, a regionalizmy i indywidualizmy idiolektalne pełnią w tekstach jedynie funkcję ornamentacyjną” (s. 143).

Rozdział IV: *Leksykalna warstwa tekstu pism Józefa Piłsudskiego* (ss. 145–210) został opracowany podobnie jak rozdział III: analiza obejmuje całą 760-stronicową próbę i ma układ chronologiczny, tzn. zgodny z chronologią wydawania tomów I–X *Pism zbiorowych...* Celem analizy warstwy leksykalnej jest „[...] ukazanie nie tylko zróżnicowania jakościowego klas słownictwa występującego w tekstach Józefa Piłsudskiego, ale także ich następstwa i występowania w przekroju chronologicznym” (s. 145). W rozdziale analizuje się słownictwo ze względu na: – kręgi tematyczne; – związki frazeologiczne i kolokacje (frazemy); – zróżnicowanie znaczeniowe i stylistyczne. Rozdział zamyka – podobnie jak poprzednie – opis autorskiego idiolektu pisarskiego Józefa Piłsudskiego.

Ta wszechstronna i bogata analiza upoważnia jej autora do wniosków o bogactwie i różnorodności słownictwa Józefa Piłsudskiego: słownictwo występujące w analizowanych tekstach jest odpowiednie ze względu na przedstawianą treść, dostosowane do formy stylistycznej i okoliczności wypowiedzi i zmienne w czasie. Tę różnorodność i bogactwo można przedstawić na dwóch skalach: od erudycyjności do potoczności oraz od słownictwa o zasięgu ogólnopolskim poprzez regionalizmy do kolokwializmów i innowacji autorskich.

W rozdziale V: *Słownik pism Józefa Piłsudskiego* (ss. 211–248) znajdujemy propozycję leksykograficznego uporządkowania słownictwa wyekscerpowanego z 760-stronicowej próby tekstów *Pism zbiorowych...*: leksemów i frazemów. „[...] uporządkowanie tego materiału leksykalnego – czytamy na s. 211 – ma na celu zestawienie jego zasobu, charakterystykę ilościową i jakościową oraz ukazanie możliwości kolokacyjnych leksemów (bądź brak takich możliwości)”. *Słownik* liczy 982 artykuły hasłowe i 1085 ich połączeń frazematycznych. Cała uwzględniona w *Słowniku* leksyka wynosi – jak wylicza autor (s. 255) – ponad 2500 jednostek leksykalnych, stanowi więc pod względem ilościowym „dobrze rozbudowany słownik minimum”. Rejestr obejmuje materiał językowy z analizowanej próby tekstów. Znalazły się w nim tylko te leksemy i frazemy, które są charakterystyczne dla analizowanych tekstów i jednocześnie dla pisarskiego idiolektu autorskiego Józefa Piłsudskiego. Leksemy zostały zestawione w porządku alfabetycznym, frazemy – przyporządkowane do leksemów stanowiących ich człony nadrzędne pod względem znaczeniowym. Parafrazy znaczeniowe mają postać ograniczoną do znaczeń kontekstowych występujących w analizowanych tekstach. Większość haseł została też opatrzona kwalifikatorami, sygnalizującymi ich zabarwienie stylistyczne i emocjonalne oraz warstwy leksykalne (wyrazy potoczne, kolokwializmy, wulgaryzmy, wyrazy idiolektalne).

W sposobie opracowania *Słownika* widać ogromne doświadczenie leksykograficzne autora³, co dodatkowo poświadczają uwagi zawarte w *Komentarzu leksykograficznym* (s. 246–248): rzeczowe, zwarte, syntetycznie charakteryzujące słownik Józefa Piłsudskiego.

Studium Prof. Stanisława Dubisza jest pracą o dużym znaczeniu poznawczym w co najmniej dwóch aspektach: w zakresie badań nad językiem autorów oraz w zakresie badań nad procesami rozwojowymi polszczyzny przełomu XIX i XX wieku oraz dwudziestolecia międzywojennego.

Pierwszy z wymienionych aspektów jest ważny ze względu na osobę Józefa Piłsudskiego, który przecież odegrał niezwykle ważną rolę na przełomie XIX i XX wieku i w dwudziestolecu wojennym. Piłsudski nie był zawodowym pisarzem. Prawo do publicznych wypowiedzi dawała mu jego działalność konspiracyjna, a następnie stricte polityczna. Teksty Piłsudskiego stanowią znakomity przykład kultury posługiwania się słowem żywym (teksty zapisane) i pisany na przełomie wieków, kiedy Polacy – jak pisała cytowana wyżej Irena Bajerowa – stawali się społeczeństwem nowoczesnym. Autor *Pism zbiorowych...* jest znakomitym reprezentantem tamtego społeczeństwa, ściślej – jego warstwy inteligenckiej, również znakomitym reprezentantem języka tej warstwy. I to wynika z pracy Stanisława Dubisza.

Poprzez teksty Piłsudskiego – i to jest drugi z wymienionych aspektów – wyłania się ponadto obraz języka polskiego z przełomu XIX i XX wieku oraz dwudziestolecia międzywojennego, języka sprawnego, bogatego i ładnego, a także – dzięki zestawieniu z polszczyzną pierwszych dwudziestu lat XXI wieku – obraz zmian, jakie zaszły w ciągu stu lat jego historii. I to również znajdziemy w omawianej publikacji.

Dzięki temu wartość naukowa i poznawcza monografii Prof. Stanisława Dubisza jest bezsprzeczna. Praca ta ma także dużą wartość dydaktyczną, a to dlatego, że autor przedstawia w niej w sposób klarowny i precyzyjny, niejako krok po kroku, własny warsztat badawczy i metody dochodzenia na podstawie skrupulatnego i uporządkowanego postępowania analitycznego do wniosków uogólniających. Jako taka powinna być przedstawiana adeptom badań historycznojęzykowych (i nie tylko) jako wzór postępowania badawczego godny naśladowania.

---

³ Należy przypomnieć, że S. Dubisz jest autorem koncepcji *Uniwersalnego słownika języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, t. I–IV, i jego redaktorem naukowym.